

Рецензія на книгу

Парадигми православної думки – у фокусі дослідницької оптики українського релігієзнавця й богослова

Методологія православної теології в її парадигмальних трансформаціях. Геннадій Христин. Ірпінь: УДФСУ, 2021. 404 с.

Олександр БРОДЕЦЬКИЙ

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

ORCID: 0000-0002-1769-9036

В останні роки в Україні істотно інтенсифікувалися справді компетентні та перспективні (в аспекті подальшої динаміки наукового дискурсу) теоретичні студії у тих галузях гуманітарного пізнання, які раніше були в нас суцільними лакунами з огляду на різні причини, а передусім через те, що домінантні політико-ідеологічні директиви спонукали ці галузі думки маркувати як «не варті» наукового статусу.

І передусім, коли говоримо про такі тенденції ще відносно недавньої історії, мусимо звернути увагу на богослов'я. Водночас ми знаємо про потужну світову традицію богословського мислення. І ця традиція стала надбанням інтелектуальної культури загалом. З богослов'я, як відомо, пишуться книжки, які стають явищами не лише церковного, а й академічного обговорення (до якого долучені гуманітарії різних профілів – крім релігієзнавців і богословів, також історики, соціологи, культурологи, філософи, а подекуди навіть і фахівці з природничих наук). Видаються фахові журнали (і часопис, який читач тримає зараз у руках або переглядає з екрану, – одне зі свідчень цього). Відбуваються регулярні богословські теоретичні форуми, ведуться дискусії (що нерідко мають евристичне значення аж ніяк не тільки для церковного середовища). Дедалі активніше богослов'я реалізує себе не суто у справі внутрішньої ідейної легітимації того чи іншого віровчення (хоч це для богослов'я принципово важливе), а й у вимірі активних реакцій на живі соціально-ціннісні проблеми сьогодення. Богослови також вдаються до міжпредметного діалогу, до обмірковування (часом і критичного переосмислення) зв'язків теології з іншими сферами пізнання та альтернативними формами світогляду.

І в цьому плані прикметно, що і в Україні з'являються дослідники та цілі явища дискурсу, де робляться аж ніяк не марні зусилля із вдосконалення ресурсу богословського мислення, а також і релігієзнавчо-філософської рефлексії над його засадами. Будь-яка сфера інтелектуальної культури належно розвивається тоді, коли випрацьовується міцний навик рефлексії щодо її власних історичних джерел, культурних, антропологічних підґрунть та щодо її ідентичності, а також можливостей розвиватися й комунікувати з іншими галузями знання. А ці аспекти багатого в чому належать до методологічного, так би мовити, «поверху» інтелектуальної культури.

Українські і богословська наука, і релігієзнавче осмислення богословських тенденцій в останні роки спромоглася на низку цікавих праць. І серед них, безперечно, – рецензоване дослідження знаного українського науковця Геннадія Христокіна.

Читач міг ознайомитися з відповідними ідеями автора ще 2019 р., коли було захищено його докторську дисертацію (з обох спеціальностей одночасно: і з богослов'я, і з релігієзнавства). Цьому передувало перше видання монографії. А дещо доповнений і вдосконалений текст вийшов друком у 2021 р. у видавництві Університету державної фіскальної служби України.

Розвідка Геннадія Христокіна структурована фундаментально й поєднує в собі низку тематичних ліній. Зокрема, це наявний у першому розділі предметно конкретний аналіз пізнавальної і світоглядної ідентичності теології як явища. Цей розділ може бути корисний не тільки для тих, хто спеціально вивчає православну теологію (чи то з релігійних, чи то з релігієзнавчих позицій, чи то на рейках їхнього синтезу). Він стане у пригоді для всіх, хто має потребу зорієнтуватися у специфіці теології як галузі світоглядної думки (незалежно від її конфесійних вимірів). Водночас у цьому розділі вже дається перехід до розуміння суті власне православного богослов'я, наводиться щодо цього й історіографічна, і концептуально-теоретична аналітика.

Серед іншого, тут цікавим є концепт «аналогічності» теології і філософії. Геннадій Христокін бачить цю аналогічність у тому, що обидві сфери мають світоглядний зміст, що філософія також нерідко зорієнтована на трансцендування, що є ціла низка компромісних, синтетичних форм світоглядної думки, де філософська визначеність поєднується з богословською. Дослухаймося до такої небезпідставної думки: «На внутрішньому подвоєнні філософії та теології позначилося внутрішнє роздвоєння людини, її природи. Природна незавершеність людини виражається в потребі знати, любити, вірити. І знання, і віра, і любов є бажанням цілісності, прагненням зібрати людину в єдність. Це означає, що людина долає обмеженість власної природи і через мислення та знання, і через віру та релігійне одкровення, тобто через філософію та теологію» (с. 25). Однак аналогія не означає, звісно, тотожності, тож виокремлюючи моменти спільного, Геннадій Христокін також увиразнює специфіку кожної із царин. І завдяки цьому рецензована студія є методологічно

цінною і для сучасної української методології філософського пізнання, зокрема, задля важелів запобігання в ньому крайнощів так званого «сцієнтизму».

Хоч, можливо, суто стилістично декому з читачів видаватиметься дивним таке твердження: «Філософія становить *одну з частин* теології, її раціональний, спекулятивно-метафізичний компонент, і ніколи не може замінити собою інший, пов'язаний із змістом надприродного одкровення та релігійною вірою» (с. 24) (курсив наш). Але тут автор не має на увазі те, ніби філософія *в цілому*, як явище в культурі, є частиною теології (інакшого явища культури). Безперечно, є такі форми філософії і філософування, які аж ніяк не теологічні (навіть якщо й обмірковують також ідею Бога). Однак думку дослідника слід розуміти тут в тому аспекті, що *всередині теології* неодмінно є місце і для філософського складника, який, однак, – тут лише певний елемент, що поєднується зі специфічно релігійними, зокрема, ревелюційними, сотеріологічними та провіденційними «стихіями» смисложиттєвого досвіду.

Ґрунтовним є й другий розділ, що стосується формування концептуально-теоретичних засад християнської теології, яка, як відомо, має, попри конфесійні відгалуження, цілий масив ідейно-сислової спільності і для православ'я, і для католицизму, і для протестантизму. У цій частині монографії бачимо аналіз, який розкриває історично первинні, вихідні, базові напрацювання цього дискурсу. Історичні виміри розгляду поєднуються із влучними міркуваннями автора щодо того, як ці давні напрацювання можуть бути корисні для подальших епох. Тут Геннадій Христокін констатує цікаву діалектику, пишучи: «Не можна очікувати, що Василь Великий висловлюватиме християнський світогляд С. К'єркегора або Р. Бультмана. Василь Великий висловлював середньовічний християнський світогляд, але при цьому він думав, що виражає християнство взагалі, християнство як таке. І частково так воно і є: висловлюючи християнський світогляд середньовічної людини, мислитель грецької патристики висловлює і християнство взагалі» (с. 147).

Влучним доповненням української філософської та релігієзнавчої медієвістики є третій розділ дослідження, присвячений методології богослов'я у патристичній думці та візантійській культурі. Адже саме там – базові основи ідентичності православної (ширше – східнохристиянської) думки. Тож доволі цінним є не лише її, так би мовити, «школярське» вивчення в семінаріях і богословських академіях України, а ретельне методологічне осягнення крізь призму філософської і релігієзнавчої оптики, завдяки чому вона постає не суто у вигляді структуровано розписаних «правильностей», а як живе горнило антропологічно-сотеріологічної сислової єдності. Це передбачає можливість аналізу й етичних проєкцій цієї думки, і соціальної та ментальної специфіки тих суспільств, що сформовані на домінантності в духовно-релігійній культурі патристичної і візантійської лінії тлумачення смисложиттєвого досвіду та його колізій.

Містить чимало науково вагомого і той блок дослідження Геннадія Христокіна, що присвячений модерним вимірам православної думки і її методологічним

опорам (розділ 4). Значну увагу тут приділено ідейному матеріалові, напрацьованому тими мислителями, які діяли на теренах України (що в ті часи перебувала у складі Російської Імперії). Водночас зазначимо, що було б цікаво (вочевидь, уже для подальших студій і цього автора, й інших) дослідити, які методологічні ідеї саме в цей історичний період з'явилися в інших ареалах поширення православ'я, наприклад, на теренах нинішніх Греції, Болгарії, Румунії тощо. Це збагатило б ресурс релігієзнавчої інформації про ареальну специфіку православної думки відповідного історичного періоду.

Безперечно, варті позитивного відгуку систематизація, а подекуди й критичне осмислення Геннадієм Христокіним напрацювань пізньомодерної і постмодерної богословської думки і її методологій. Розділи 5 та 6 стосуються саме цього й істотно розширюють актуальність дослідження. Адже саме в окреслений період православна думка активно реагує на цілу низку новітніх здобутків і теології інших конфесій, і філософської культури, і загалом трансформацій антропологічних візій західного світу під впливом сучасних викликів (технологічних, геополітичних та ін.) У монографії міститься й інтерпретація Геннадієм Христокіним ідей сучасних богословів, і доволі предметні траєкторії його методологічної полеміки з деякими із них. А оскільки в українському ідейному просторі напрацювання сучасних світових богословів, зокрема, православних, ще аж ніяк не повно увиразнені та проаналізовані, це стане для багатьох мотиватором «компендіумного» ознайомлення з ними через призму погляду Геннадія Христокіна. А далі це може стати спонукою звернення до першоджерел цих авторів, що в перспективі зінтенсифікує й перекладацькі зусилля, спрямовані на ширше відкриття українському інтелектуально й світоглядно небайдужому читачеві ідей таких православних богословів, як, наприклад, Д. Гарт, Дж. Манусакіс, А. Папаніколоу, Р. Свінберн та ін.

Й оскільки рецензована праця дає досить влучний і змістовний аналіз парадигм православного богослов'я від давніх часів існування християнської релігії до сьогодення, то можна порекомендувати і Геннадію Христокіну, й іншим авторам (що натхненні його цікавим підходом) – продовжувати цю справу. Можливо, подальшим кроком стало б створення праці, яка б систематично висвітлювала методологічну специфіку вже саме православних етики, естетики і вчення про соціум. У ній би, з одного боку, презентувалися загальнохристиянські методологічні рейки цих знань, а з іншого, визначалися суто православні. А також ставилося б питання про вплив саме православного ресурсу на проєкції саморганізації ціннісного й соціального життя країн і спільнот, де серед вірян традиційно домінує (або історично домінувало) православ'я.

Цікавим був би також блок дослідження, присвячений східнохристиянським богословам новітньої доби, які при цьому належать або до так званого «нехалкидонського» православ'я, або є представниками східнокатолицьких Церков. Богословська ідентичність цих традицій, їхня методологічна специфіка (особливо в новітню добу), перетин у ній різних конфесійних імпульсів – дуже мало

розроблена в нас тема. Але ці студії, сподіваємося, ще попереду і так само, як і праця Геннадія Христокіна, вони збагатять тематичний спектр і релігієзнавства, і богословського самоаналізу в Україні.

У будь-якому разі немає сумніву, що праця Геннадія Христокіна справді вартісна, справді евристична. Увага до неї в закладах, де систематично надається і релігієзнавча, і богословська освіта, стала б й ефективним трампліном оптимізації освітніх можливостей, й одним з методологічних орієнтирів подальших студій. Це ще більше заохочувало б діалогічність богослов'я та філософії і конструктивні соціально-ціннісні ефекти такої взаємодії.

Oleksandr BRODETSKYI

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1769-9036

Надійшла до редакції / Received 15.04.2023

Прийнята до публікації / Accepted 15.09.2023